2. De membro aut osse fracto & Talione.

Phavorinus, Nonnulla autem in istis legibus nec consistere quidem (sicut dixi) visa sunt. Velut illa lex Talionis, cujus verba (nisi memoria me fallit) hæc sunt, *Si membrum rupit* [Festus legit *rapserit* in voce Talionis] *meum, e pacto (ni cum eo pacit* [1]. Festus ita legit *d. loco*) *talio* [2] *esto*. Hæc Gellius 20. *c.* 1. purior est autem lectio Festi quam Gellii.

Pœna injuriarum ex lege XII. *Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat*: propter os vero *fractum, nummariæ pœnæ erant constitutæ*, quasi in magna veterum paupertate: & post, sed pœna injuriæ, quæ ex lege XII. Tabularum introducta est, in desuetudinem abiit. Hæc Justinianus in §. 7. *Inst. de injuriis.*

3. De convitiis & famosis libellis.

Nostræ XII. Tabulæ, cum perpaucas res capite [3] sanxissent, in his quoque hanc sanciendam putaverunt. *Si quis actitavisset* (legunt nonnulli *accentasset* [4]) *sive carmen* [5] *condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri*: hæc Cicero 4. *de Republica* apud Augustinum 2. *de civitate Dei* 9. Rævardus ita hanc legem restituit. Si quis occentassit, actitassit, sive carmen condidissit, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri precaretur, capite pœnas luito.

TIT. XXVI.

De extraordinariis criminibus.

1. De termino moto.

NUma [6] Pompilius statuit, eum *qui terminum exarasset & ipsum & boves ejus sacros esse*. Festus *in Termino*.

Hanc legem ita restituit Josephus Scaliger, *Qui terminum exarassit, ipsus & boveis sacrei sunto.*

2. De Prævaricatione Patroni adversus Clientem 7.

Servius ad illos versus Virgilii 6. *Æneidos* 609. 610. Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat, Pulsatusve parens, & fraus innexa clienti. Ex lege, inquit, XII. Tabularum venit, in quibus scriptum est: *Patronus si clienti* [8] *fraudem fecerit, sacer esto*. Hæc ille.

3. De collegiis illicitis.

Duodecim tabulis cautum esse cognoscimus, *Ne quis in urbe cœtus nocturnos agitaret*: deinde lege Gabinia promulgatum, qui conciones ullas in urbe conflavisset, more majorum, capitali supplicio multaretur. de te itaque Catilina sciscitor, tunc cœtus istos commilitonum tuorum *contra præcepta* XII. *Tabularum*, contra leges nostras, contra senatus ac plebis autoritatem, noctu cogendos esse putavisti? hæc Porcius Latro in declamatione adversus Catilinam.

TIT. XXVII.

De publicis judiciis.

1. De accusationibus.

INterfici *indemnatum* [9] *quemcunque hominem, etiam* XII. *Tabularum* decreta veruerunt. Hæc Salvianus episcopus Massiliensis 8. de judicio & providentia.

2. De Majestatis crimine.

Lex XII. *Tabularum jubet eum, qui hostem concitaverit, quive civem hosti* [10] *tradiderit, capite puniri*. Marcianus *in lege* 3. *ff. ad legem Juliam majestatis.*

3. De adulteriis.

Matronas prostratæ pudicitiæ, quibus accusator publicus deesset, ut propinqui majorum [11] more *de communi* [12] *sententia coërcerent* [13], *Tiberius autor fuit*. Suetonius *in Tiberio cap.* 35.

4. In adulterio uxores deprehensas jus fuisse maritis necare.

In adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine judicio impune necares: illa te (*si adulteraves*) *digito non auderet contingere, neque jus est*. Cato *in oratione de dote* apud 10. Gell. 23.

5. De pellice.

Pellices nunc quidem appellantur alienis succumbentes non solum fœminis, sed etiam mares. Antiqui eam proprie pellicem nominabant, quæ uxorem habenti nubebat: cui generi mulierum etiam pœna constituta est a Numa [14] Pompilio hac lege. *Pellex aram Junonis ne tangito: si tanget, Junoni crinibus demissis agnum fœminam cædito*. Hæc Festus *in voce Pellices*, & Gellius 4. *c.* 3. *in fin.*

6. De sicariis.

Id autem fuisse indicat lex [15] Numæ [16] Pompilii regis, his composita verbis: *Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto*. Festus in Parricida. *Sei imprudens se* [17] *dolo malo occisit pro capite occisei, & nateis ejus in concione arietem subicito* [18]: Josephus Scaliger apud Festum *in Subici*, hanc postremam partem ita restituit ex schediis Servianis.

7. De Parricidio.

Plorare, flere, inclamare, idem significat & cum præpositione implorare, est invocare. at apud antiquos plane inclamare. in Regis Romuli & Latii (lege Tatii & Servii Tullii) legibus, *Si parentes, puer verberit*, ast *olle* (*lege oloe*) *plorassit* [19] (*lege plorassint*) *parentes puer diveis parentum sacer* [20] *esto. Si nurus, sacra divis parentum esto*. Hæc Festus *in Plorare*, apud quem tamen quæ pars hujus legis de nuru loquitur, ordine præcedit anteriorem. Præstat autem eam legem ita restitui, judicio Josephi Scaligeri.

8. De veneficiis.

Cajus *l.* 4. ad legem XII. Tabularum, *Qui venenum* [21], *inquit, dicit, adjicere debet utrum malum an bonum, &c. l.* 23. *ff.* de verbor. signific.

9. De falsis.

An putas Phavorine, *si non illa etiam ex* XII. *Tabulis, de testimoniis falsis pœna abolevisset: & si nunc quoque, ut antea qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio* [22] *dejceretur, mentituros fuisse pro testimonio tam multos, quam videmus?* Hæc Gellius 20. *c.* 1. *in fin.*

10. De maleficiis.

Quid? non & legum ipsarum in XII. [23] Tabulis verba sunt? *Qui fruges excantasset* [24]: & alibi, *qui malum carmen incantasset*. Hæc Plin. 28. *c.* 2.

Servius in Eclog. 8. Virgilii, *Atque satas alio vidi traducere messes*. Magicis, inquit, quibusdam artibus hæc fiebant. unde est in XII. Tabulis, *Neve alienam segetem pellexeris*. Hæc ille.

Hac pestifera sceleraraque doctrina, *Fructus alieni in alias terras transferri prohibentur*, nonne in XII. Tabulis, id est, Romanorum, antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Hæc Augustinus 8. *de civitate Dei* 19.

Et apud nos in XII. Tabulis cavetur, *ne quis alienos fructus excantassit*. Rudis adhuc antiquitas credebat, *& attrahi imbres cantibus & repelli* [25]: quorum nihil posse fieri, tam palam est, ut hujus rei causa nullius Philosophi schola intranda sit. Hæc Seneca 4. *Naturalium* 7. *in fin.* Tibullus 9. Cantus vicinis fruges traducit ab agris.

11. De lege Julia repetundarum, & corrupto judice.

De Judice qui ob rem dicendam pecuniam acceperit, dixi supr. ad Titul. de judiciis.

12. De falsis vindiciis.

Dixi supr. ad Titulum de possessionibus & interdictis.

TIT. XXVIII.

De pœnis.

DE capite civis nisi per maximum comitiatum ne ferunto. Cicero 3. *de legibus*.

TIT. XXIX.

De captivis.

Sanates dicti sunt, qui supra infraque Romam habitaverunt, quia cum defecissent a Romanis, brevi post redierunt in amicitiam, quasi sanata mente. Itaque in XII. cautum est, *Ut* [26] *idem* [27] *juris esset sanctibus, quod fortibus* (quidam legunt *forctibus*) id est bonis, & qui nunquam defecerunt a populo Romano. Festus *in Sanates*.

[1] Ab antiquo paco, quod est pacifci. vide *Festum* in voce *Pacionem*. [2] Talionem Imperatores dixere reciproci pœnam in *l.* 3. *C. Theod. de exhib. reis*: reciprocos pœnæ incursus. *l.* 7. *C. Theod. de accusat.* Tertul. 2. *adversus Marcionem*. Timor talionis per eundem saporem paßionis. Nihil amarius, quam id ipsum pati quod feceris aliis. de Talionis pœna & exemplis dixi multis locis. *Nov.* 60. *c.* 1. *Novell.* 115. *c.* 3. §. 13. *Novell.* 123. *c.* 11. *Nov. Leonis* 60. Lex Talionis justa sit necne, vide apud 20. Gell. 1.

[3] Legibus 12. Tab. capitale fuit convicium, carmenve in alterius injuriam facere. Secuta est alia pœna, fustuatio fili. Horat. *epist. ad Augustum*, *Quin etiam lex, Pannaque lata malo quæ nolet carmine quenquam Describi, vertere modum formidine fustis, Ad benedicendum delectandumque redacti*. adde Cornutum in *Persium*. Tertia successit pœna intamiæ, de qua vid. *l.* 5. §. 9. §. 10. *ff. de injur.* hodie pœna famosi libelli, capitalis. *l. un. C. de fam. libel.* [4] *Occentassint* antiqui dicebant quod nunc *convicium fecerint* dicimus, &c. Festus in *accentassit*. & hoc quidem verbo maledictum & convitium prohibetur. Paul. 5. *sent.* 4. §. 18. [5] Malterium, canticum. Paul. 5. *sent.* 4. §. 15. famosos libellos §. 16. librum *l.* 5. §. 9. *ff. de injur.* ἀπγράμματα *d. l.* §. 10. Famosum carmen quod legibus XII. Tabul. vindicatum testatur. Paul. 5. *sent.* 4. §. 6. *l.* 21. *ff. de testibus. l.* 18. *in fin. ff. qui testamenta.* Carmen tuum, quo fama alterius coinquinatur & vita. Arnob. 4. *contra gentes*. Horat. 2. Satyr. 1. *si mala condideris, in quem quis carmina, Jus est judicumque*. Carmen ad alterius injuriam conditum. Cic. 4. *Tuscul.*

[6] Constat hanc legem non esse XII. Tabul. sed Numæ. [7] Advocatus non proprie prævaricator dicitur, si tamen prævaricatus sit, id est, si prodiderit causam, extra ordinem solet puniri. *l.* 1. *in fin. ff. de prævaricatione*. [8] De clientibus & susceptis dixi ad *l.* 24. *ff. de testibus*: *l.* 132. *ff. de verbor. obligat. l.* 6. §. 5. *C. de his qui ad Ecclesiam.* Cato apud Gellium 5. *cap.* 13. majores, inquit, sanctius habuere defendi pupillos, quam clientem non fallere, adversus cognatos pro cliente testatur. testimonium adversus clientem nemo dicit. Patrem, primum, postea patronum proximum nomen habere. Massurius autem Sabinus *libro* 3. *juris civilis*, antiquiorem locum tribuit hospiti, quam clienti. Verba ex eo libro hæc sunt: In officiis xpud majores ita observatum est, primum tutelæ, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea affini. de qua causa fœminæ viris potiores sunt habitæ, pupillarisque tutela multiberi prælata: etiam adversus quem affuissent ejus filii tutores relicti, in eadem causa pupillo aderant. & post, C. Cæsar in oratione quam pro Bithynis dixit, Neque clientes, inquit, sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam a propaqui nostris ogem fuere institutumus. Idem Gell. 20. *c.* 1. Clientem in fidem acceptum chariorem haberi, quam propinquos, tuendumque contra cognatos censuit. Neque pejus ullum facinus æstimatum est, quam si quis probaretur clientem deriisi habuisse, &c. addendus Servius ad illa verba Virgilii, *& fraus innexa clienti*. Plautus *in Menechm.*

[9] Id est, inauditum. dixi ea de re ad *l.* 2. *ff. ad l. Corneliam de sicariis*. [10] Cajus *lib.* 2. *ad leg.* 12. *Tabul.* quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adjectionem judicantes, cum quibus bellum esset. *l.* 234. *ff. de verb. signific.* [11] Id lege Romuli constitutum fuisse testatur *Dionysius Halicarnassens* 2. [12] Id est, mariti & cognatorum, Halicarn. *ibid.* [13] Ζημιοῦν quod quidam necare intelligunt, fed Gellius multare non necare dixit. [14] Lex Numæ. [15] Huc referenda lex horrendi carminis quæ apud Liviam 1. Duumviri perduellionem judicent. [16] Lex Numæ. Certum est ea de re aliquid sanctum fuisse in 12. Tabulis Justinianus §. 5. *Institut. de publicis judiciis*. Lex, inquit, Cornelia de sicariis quæ homicidas ultore ferro prosequitur: vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem, ut Cajus noster ex interpretatione 12. Tabul. reliqui, &c. [17] Id est, fine. Festus *in sed.* [18] Subici aries dicitur, quem quis agit, ut pro se cædatur. *Festus*, in subjicere. [19] Parens, qui a filio vim patiebatur, parentes plorabat, hoc est, inclamabat, & divis parentum facer erat filius, hoc est, ejus facinus conclamatis parentibus divis parentum fic devorebatur, ut filius a quovis fine fraude posset occidi, & qui eum occidisset, parricidii non damnaretur: Rævardus ita hunc locum interpretatur. [20] Id est, in parentum sacra ac potestatem revertitur, vide Cujac. *ad titul. de ingenuis. libro* C. ubi dixi. [21] Vid. *l.* 1. §. 2. *ff. ad l. Corneliam de sicariis*. [22] Dixi ad *l.* 24 *ff. de pœnis*. [23] Plinius 30. *c.* 1. Est & alia magices factio, *& post*, Extant & apud Italas gentes vestigia ejus in 12. Tabulis nostris. Hæc ille. [24] Seneca 4. *natural.* 7. *in fin.* Et apud nos in 12. Tabulis cavetur, *Ne quis alienae fructus excantassit*. [25] Huic postremo hominum generi leges ignoscunt. Constantinus, Nullis criminationibus implicanda sunt remedia humanis quæsita corporibus, aut in agrestibus locis innocenter adhibita suffragia, ne maturis vindæmiis metuerentur imbres, aut ventis grandinisque lapidatione queterentur. *l.* 4. *C. de maleficiis*.

[26] Josephus Scaliger apud Festum *in Sanates* ita restituit, Nexo soluroque, forti sanatique idem jus esto, id est, bono Romano idem & peregrino qui inferiore loco est. Hæc ille. Alias de sanatibus populis opiniones, vide apud eundem *dictis locis*. [27] Hæc particula movit me, uti hoc caput referrem ad Titulum de captivis, quod vix improbabunt, qui huic loco contulerint legem 7. *ff. de captivis*.

TITULI
EX
CORPORE ULPIANI.

TIT. I.
DE LEGIBUS [1] ET MORIBUS [2], ET LIBERTIS.

§. 1.

IMperfecta lex est veluti Cincia [3], quæ supra certum modum donari prohibet, exceptis quibusdam cognatis: & si plus donatum sit, non [4] rescindit. §. 2. Minus quam perfecta lex est, quæ vetat aliquid fieri: &, si factum sit, non rescindit: sed pœnam injungit ei qui contra legem fecit, qualis est lex Furia [5] testamentaria, quæ plus quam mille assium legatum, mortisve causa prohibet capere: præter exceptas personas: & adversus eum qui plus ceperit, quadrupli pœnam constituit. §. 3. Lex aut [6] rogatur, id est, fertur: aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est, pars primæ tollitur: aut subrogatur, id est, adjicitur aliquid primæ legi: aut abrogatur, id est, mutatur aliquid ex prima lege.

§. 4. Mores [7] sunt tacitus [8] consensus populi, longa [9] consuetudine inveteratus. §. 5. Libertorum genera sunt tria [10], Cives [11] Romani, Latini [12] Juniani, Dedititiorum [13] numero. §. 6. Cives Romani sunt liberti qui vindicta [14], censu [15], aut testamento [16], nullo jure impediente manumissi sunt. §. 7. Vindicta [17] manumittuntur apud magistratum, velut Prætorem [18], Consulem [19], Proconsulem [20]. §. 8. Censu manumittebantur olim, qui lustrali [21] censu Romæ jussu dominorum, inter cives Romanos censum [22] profitebantur. §. 9. Ut testamento [23] manumissi liberi sint, lex duodecim Tabularum facit, quæ confirmat, quod datum [24] legatum est. §. 10. Hodie autem ipso jure liberi sunt ex lege Junia [25], qua lege Latini [26] sunt nominati, inter amicos [27] manumissi. §. 11. Dedititiorum [28] numero sunt, qui pœnæ [29] caussa vincti sunt a domino [30]: quibus vestigia [31] scripta fuerunt: qui propter noxam torti nocentesque [32] inventi sunt: quive traditi sunt, ut ferro, aut cum bestiis depugnarent: vel in custodiam [33] conjecti [34] fuerunt: deinde quoquo modo manumissi sunt: idque lex Ælia [35] Sentia facit. §. 12. Eadem lege [36] cautum est, ut minor triginta annorum servus [37] vindicta manumissus, civis Romanus non fiat, nisi apud consilium caussa probata fuerit: ideo sine consilio manumissum servum manere putat. Testamento vero manumissum perinde habere jubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. §. 13. Eadem lex eum [38] dominum qui minor viginti annorum est, prohibet servum manumittere, præterquam si caussam apud consilium probaverit. In consilium [39] autem adhibentur [40] Romæ quinque Senatores [41], & quinque Equites Romani, in provincia [42] viginti Recuperatores [43], cives Romani. §. 14. Ab eo domino, qui [44] solvendo non est, servus testamento liber esse jussus, & heres institutus, etsi [45] minor sit triginta annis, vel in ea causa sit, ut dedititius fieri debeat, civis Romanus & heres sit; si [46] tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo pluresve liberi heredesque esse jussi sunt, prime [47] loco scriptus liber & heres sit. Quod & ipsum lex Ælia Sentia facit.

§. 15. Eadem lex in [48] fraudem creditoris & patroni manumittere prohibet.

§. 16. Qui tantum in bonis [49], non etiam ex jure [50] Quiritium servum habet, manumittendo Latinum facit. In bonis [51] tantum alicujus servus est, velut hoc modo, Si civis Romanus a cive Romano servum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus [52] ei, neque in jure cessus [53], neque ab ipso anno [54] possessus sit. Nam quandiu [55] horum quid fiat, is servus in bonis quidem emptoris est, ex jure Quiritium autem venditoris est.

§. 17. Mulier [56], quæ in tutela est, item pupillus & pupilla manumittere non possunt. §. 18. Communem servum unus ex dominis manumittendo, partem suam amittit: eaque adcrescit [57] socio, maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium haberet, civem Romanum facturus esset. Nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. §. 19. Servus, in quo alterius est usus fructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumissus, liber non [58] fit, sed servus sine domino est.

§. 20. Post mortem heredis [59], aut ante [60] institutionem heredis testamento libertas dari non [61] potest, excepto testamento militis. §. 21. Inter medias heredum institutiones libertas data, utrisque adeuntibus non [62] valet: solo autem priore adeunte, jure antiquo valet. Sed post legem Papiam Poppeam, quæ partem non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres vel jus antiquum habeat, valere eam posse placuit: quod si non habeat, non valere constat, quod loco non adeuntis, legatarii [63] partis heredes fuerit. Sunt tamen qui & hoc casu valere eam posse dicunt. §. 22. Qui testamento liber esse jussus est, mox [64] quam unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. §. 23. Justa libertas testamento potest dari his servis, qui testamenti [65] faciendi, & mortis [66] tempore, ex jure Quiritium testatoris fuerunt. §. 24. Lex Furia [67] Caninia jubet testamento ex [68] tribus servis non plures quam duos manumitti: & usque ad decem, dimidiam partem manumittere concedit: a decimo usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque ut ex priori numero: a triginta usque ad centum quartam partem æque ut decem ex priori numero liberari possint: a centum usque ad quingentos, partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero vigintiquinque possint fieri liberi. Eademque præcipit, ne [69] plures omnino quam centum, ex cujusquam testamento liberi fiant. §. 25. Eadem lex cavet, ut libertates servis testamento nominatim [70] dentur.

[1] Dixi ad *lib.* 1. *C.* 14. [2] Vide 8. *C.* 53. [3] De qua dixi ad *l.* 25. *Cod. de donat. & ad l.* 5. *Cod. de legib.* sit etiam ejus mentio in lege 4. *C. Theodos. de donat.* Plautus eam munerarem appellat apud Festum. [4] Macrobius *in somnium*, Inter leges illa imperfecta dicitur, in qua nulla deviantibus pœna sanctur. [5] De qua dixi ad *l.* 1. *ff. ad l. Falcid.* [6] Dixi ad *l.* 102. *ff. de verbor. signif.* [7] §. 9. *Instit. de jure naturali.* [8] *l.* 32. *in fin. ibi*, *tacite consentiunt. l.* 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. *ff. de legibus.* sine scripto *d.* §. 9. non suffragio, sed rebus ipsis & facinoribus declaratus, *d. l.* 33. vid. *tit. Cod. quæ sit longa consuetudo.* [9] *d. l.* 35. Inveterata *d. l.* 33. §. 1. diuturna *d. l.* 34. [10] Cajus 1. *Instit.* 1. *vers. libertorum.* Libertorum status tripertitus §. 3. *Inst. de libertinis.* [11] Cives autem Romani fiunt tribus modis. J. *eod.* §. 6. Cujac. 1. *Instit.* 2. [12] §. 10. J. *eod.* [13] §. 11. J. *eod.* [14] Vid. §. 7. J. [15] Vid. §. 8. J. [16] Vid. §. 9. J. [17] §. 1. *Instit. de libertinis.* Tribunal non exigit hæc manumissio *l.* 7. *ff. de manumiss. vindict.* sitque hodie per tutorem verbaque solennia, licet non dicantur, ut dicta accipiuntur *l.* 23. *ff. d. tit.* Porro, Theophilus id genus manumissionis ex eo dictum putat, vel quod eo vindicaretur mancipium in naturalem libertatem, (& male. Nam si ita esset, qui censu vel testamento manumitteretur, vindicta quoque manumitti diceretur) vel a Vindice quodam, qui, cum servus esset, eruptoram adversus Romanos conjurationem indicio fuo præfecit, publicoque a Romanis manumissus est, & in honorem ejus, quicumque apud magistratum manumittebatur, vindicta manumitti dicebatur, Theophil. §. κεφ τοῦ κω *Inst. de libert.* Conjurationis a Vindice detectæ meminit quidem Livius 2. Est etiam verisimile. vindicta manumissionem dici, quod lictor *d. l.* 8. *l.* 23. *ff. de manumiss. vindict.* virgulam servo manumittendo imponeret. Persius, *Vindicta postquam meus a prætore recessi*, & poft, *Non in festuca liror quam gestat inani.* Virgulam, inquam, quæ vindicta diceretur. Boët. *in Topic.* Plutarchus *de sera numinis vindicta* κλῆρον λίκτορ appellat. hinc vindictam imponere *l.* 14. *in fin. ff. de manumissionibus. l.* 12. §. 2. *ff. de liberal. causa l.* 19. §. 4. *ff. de castrensi peculio. l.* 2. *C. si adversus libertat.* [18] *l.* 1. *l.* 8. *ff. de manumiss. vindicta. l.* 14. *C. de vindicta manumiss. l.* 1. *C. de off. prætor. l.* 1. *ff. de off. præt.* [19] *d. l.* 4. *l.* 1. §. 1. §. 2. *ff. de off. consulis. l.* 20. *in fin. ff. de manumiss. vindict.* [20] *l.* 2. *ff. de off. proconsul. l.* 17. *ff. de manumiss. vindicta*: & ita legendum est *lege* 4. non *præsules*. An & apud alios? utique apud magistratus civitatum, quibus hujusmodi jus est. vid. *d. l.* 4. *in fin.* apud magistratus municipales. hi habent legis actionem, Paul. 2. *sentent.* 25. §. 4. apud Præfectum Ægypti *l.* 21. *ff. de manumiss. vindict.* apud legatum proconsulis *l.* 17. *in fin. ff. d. tit.* quin apud ipsum Imperatorem *l.* 14. *in fin. ff. de manumissionibus.* [21] Lustrum, spatium quinque annorum. de tomma censendi vide titulum *ff. de censibus.* [22] Id est, facultatem & libertatem suam, vide Theophil. *dictis locis*, *l.* 10. *ff. de probat. l.* 64. *ff. de adquir. rer. dom.* [23] Dominus servum testamento potest manumittere. *ff. de manumiss. testam. C. de testam. manumiss.* [24] Verba hujus legis vide *in titulo* 11. §. 14. J. *eodem*: & *in l.* 1 *ff. ad legem Falcidiam*: *l.* 53. *l.* 120. *ff. de verb. signifie. in Novell.* 22. *c.* 2. vide etiam quædam, quæ ibidem dixi. [25] *l. unica C. de Latina libertate tollend.* Nonbana scilicet. §. 3. *Instit. de libert. Novell.* 78. [26] Alia est Junia Petronia vel Petronia de libertate. *l.* 24. *ff. de manumiss.* [27] Vide *C. de Latina libertate tollend.* [28] §. 1. *Institut. de libert.* Latini aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittebantur, vide Cujum 1. §. 3. Hosce manumittendi modos Theophilus *dictis* §. κεφ τοῦ appellat φυσικῶς, quibus opponit *dictis loco* ὑπομοῦ τῶν ἐπιλοιπῶν. [28] Vide *C. de dedititia libert.* [29] Nam fugitivos folebant plerumque pœnæ causa notis compungere. [30] *l.* 43. *ff. de fideicommiss. liber.* vel alio, ejus justa aut rarihabitatione, Paulus 4. *sentent.* 12. §. 8. Aliud si ab herede, Paulus 4. *sentent.* 12. §. 4. Quid si a communi domino. vide Paul. *ibid.* §. 5. quid si a creditore? sunt quoque. *Paul. libitate* §. 6. Quid si domini furiosi aut pupilli jussu? Non fient dedititii. Paulus *ibidem* §. 7. [31] Στίγματα κατὰ τὸ σωμάτιον. Theophilus §. τῶν δ' ἀπολυθέντων. *Institut. de libertinis.* vide Cujum 1. §. 3. [32] Aliud si innocentes, Paulus 4. *sentent.* 12. §. 3. [33] Publicam scilicet, Theophilus *ibidem*, alias, privatus carcer non impediret, nisi vincula fuissent injecta. *l.* 216. *ff. de verb. signif.* [34] Non idem fuit, si dominus servum ab honore ministrandi vel administrandi removisset. *l.* 51. *in fin. ff. de manumiss. testam.* [35] §. 3. *Inst. de libert.* [36] Sentia §. 11. *in fin. ff. de manumiss. testam.* [37] Ita etiam manumittitur, cum ad statutam ætatem pervenerit. *l. ult. ff. de rebus dubiis.* id est, Cum servus erit 30. annorum, liber esto. *l.* 39. §. 2. *ff. familiæ herciscundæ l.* 46. *ff. de manumiss. testamen. l.* 13. §. 5. *ff. de statuliberis.* [38] §. 4. *Instit. quibus ex caus. manumitt.* [39] Theophilus *Institut. quibus ex caus. manumitt.* Consilium definivit συνέδριον seu consessum spectabilium virorum statis diebus coëuntium. Consilium autem hic intelige, Prætoris, Romæ: Præsidum, & consensuis in provinciis, Theophilus *dictis locis.* [40] A Prætore scilicet. [41] Si ita est, turpe non fuit, senatorem Prætori adsidere. [42] A Præsidibus scilicet & proconsulibus. [43] Ita dicti quod per eos quisque debitum, id est, jus suum recuperet. Hi adsidebant Præsidi aut Prætori sedenti pro tribunali in provinciis, Theophilus *dictis locis.* [44] §. 1. *Institut. quib. ex caus. manumit.* Cujus 1. *Institut.* §. [45] Ratio dubitandi fumitur ex § 12. J. *eodem.* [46] §. 1. *Institut. quibus ex caus. manumit.* id autem species est ignominiæ. *l.* 26. *ff. de fideicommiss. liberis.* [47] Ordo scripturæ attenditur. *l.* 24. §. 17. *ff. de fideicommiss. liberis.* [48] Cajus 1. *Instit.* §. 6. *Instit. quib. ex caus. manumit. in princ. c.* 9. §. 3. adde *tit. ff. qui & a quibus manumiss. liberi non sunt, & ad l. Ælian Sentiam.* [49] Qui servum in habet Bonitarius a Theophilo dicitur *Institut. de libertin.* [50] Quod civis a cive comparat, nec mancipatum, aut cessione in jure accipit, aut necdum usucepit, id in bonis non habet: sed jure Quiritium tantum. [51] Duplex dominium. Naturale quod in bonis ejus dominus Bonitarius *supr. eodem.* Legitimum, seu jure: Quiritium, cujus dominus: Jure Quiritium *ut hic.* Quiritium habet dominium, pleno jure dominus. [52] Mancipatio ut fieret, vide *tit.* 19. §. 3. J. [53] Cessio in jure ut fiat, vide *tit.* 19. §. 9. & 10. J.

[54] Quemadmodum quis dominus fieret usucapione, vide *tit.* 19. §. 8. J. [55] Theophilus *dictis locis de libert.* [56] Nisi tutoris autoritate, quin, sine tutoris autoritate si jus habebat liberorum, vide fragmentum juris veteris evulgatum a Pithræo. de fœminarum tutela dixi ad leges duodecim Tabularum *libro* 2. [57] Hodie non adcrescit, & ita hic locus, ut & alius Pauli 4. *sent.* 12. §. 1. abrogatur §. *pen. Inst. de donat. & l.* 1. & 2. *C. de communi servo.* [58] Veteri jure, proprietarius servum manumittendo, dominium amittebat: interim tamen dum usufructus durabat, status manumissi erat in pendenti. *l.* 9. *in fin. ff. de her. instit.* nisi ipse usufructuarius manumissioni consensisset (tunc enim servus fiebat liber. *l.* 2. *ff. de manum. vindicta*) aut si proprietarius proprietatem servi ipsi usufructuario reliquisset una cum libertate. *l.* 6. *ff. de manum. test.* Hodie manumissus a proprietario servus, fit liber, usufructuario necessitatem habente manumittere, accepta prius fui usufructus justa æstimatione. *l.* 1. §. 2. *C. de communi servo.* [59] Quia nihil ab herede relinqui potest. Paul. 3. *sent.* 6. §. 2. & hæc prima ratio dubitandi fuit veteribus. [60] Quia testamenta accipiunt vim ab institutione heredis. §. 34. *Inst. de legat.* & hæc fuit secunda ratio dubitandi veteribus. [61] Hodie hoc abrogatum est. §. 34. *Inst. de legat.* Cur ita? Incivile est scripturæ ordinem sequi, testatoris autem voluntatem spernì. *d.* §. 34. [62] Hodie valet. *d.* §. 34. *in fin.* [63] Præfecti ærarii heredes fint. locum restituit. Movetur, Quod præfectorum ærario fuerit, bona, quæ fisco deferebantur, spernere vel ignoscere. *l.* 4. §. 20. *ff. de fideicom. liber. l.* 33. *ff. de jure fisci.* 64 *l.* 23. *l.* 25. *l.* 58. *ff. de manumiss. testam.* [65] Vid. *d. l.* 58. *tit.* 22. §. 1. J. *eod.* [66] Vel intra tempus additionis. hi enim defuncti videntur fuisse. [67] Fusia, vide Paul. 4. *sent.* 14. *ad l. Fus. Can.* [68] De numero servorum testamento manumittendorum Cajum 2. adde §. 7. *Institut. quibus ex caus. manumit.* [69] Cajus *d. loco*: Paul. *d. loco*: Vopiscus *in Tacito.* Servos manumisit intra centum tamen, ne Caninam transire videretur. Quid juris, si supra statutum numerum, manumiss fuisset? receptum eos liberari, qui primo loco scripti fuissent. *l.* 83. *in fin. ff. de hered. instituend.* Cajus *d. loco* §. 2. Quid si in orbe id est permixte scripti? omnium impediebatur libertas. *l.* 42. 43. *ff. d. tit.* nisi erant liberi. Cajus *d. loco* §. 3. Quid si codicillis quibusdam libertates datæ? jus codicilli, testamentario cedebat. Paul. 4. *sent.* 14. §. 2. [70] Nominatim videtur liber esse jussus, qui vel ex artificio, vel officio, vel quolibet alio modo evidenter denominatus est. vid. *l.* 24. *ff. de manumiss. testam.* Paul. 4. *sent. ult.* §. 1. §. 25. *in fin. Inst. de leg.*

TIT. II.
DE STATULIBERIS [1].

§. 1. QUi sub conditione testamento liber esse jussus est, statu liber appellatur [2]. §. 2. Statu liber, quandiu [3] pendet conditio, servus heredis est. §. 3. Statu liber seu alienetur ab herede, sive suscipiatur ab aliquo: libertatis conditionem secum [4] trahit.

§. 4. Sub hac conditione liber esse jussus, si decem millia heredi dederit, & si ab herede abalienatus sit, emptori [5] dando pecuniam, ad libertatem perveniet: idque lex XII. Tabularum jubet. §. 5. Si per [6] heredem [7] factum sit, quo minus statu liber conditioni pareat, perinde fit liber, arque si conditio expleta fuisset. §. 6. Extraneo [8] pecuniam dare jussus & liber esse, si paratus sit dare, & is qui jussus est dare, aut nollet accipere, aut antequam acceperit moriatur, perinde fit liber, ac si pecuniam dedisset. §. 7. Libertas & directo [9] potest dari hoc modo, *Liber esto, Liber sit, Liberum esse jubeo* [10]: & per [11] fideicommissum, ut puta, *Rogo* [12], *fidei committo heredis mei, ut Sticoem servum manumittat.* §. 8. Is qui directo liber esse jussus est, horcinus [13] fit libertus. Is autem, cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed [14] manumissoris fit libertus. §. 9. Cujus fideicommissi potest ad rem aliquam [15] præstandam, ejusdem etiam [16] libertas fidei committi potest.

§. 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio servo testatoris, quam heredis, aut legatarii, vel cuilibet extranei [17] servo. §. 11. Alieno servo per fideicommissum data libertate, si dominus eum justo pretio non vendat, extinguitur [18] libertas, quoniam nec pretii computatio [19] pro libertate fieri potest. §. 12. Libertas sicut dari, ita & adimi [20] tam testamento, quam codicillis testamento confirmatis potest: ut tamen eodem [21] modo adimatur, quo & data est.

TIT. III.
DE LATINIS [22].

§. 1. LAtini jus Quiritium [23] consequuntur his modis, beneficio [24] principali, liberis [25], iteratione [26], militia [27], nave [28], ædificio, pistrino: præterea ex Senatusconsulto, veluti quæ sit ter enixa.

§. 2. Beneficio [29] principali Latinus civitatem Romanam accipit, si ab imperatore jus Quiritium impetravit. §. 3. Liberis jus Quiritium consequitur Latinus, qui minor [30] triginta annorum manumissionis tempore fuit. Nam lege Junia cautum est, ut si civem Romanam, vel Latinam uxorem duxerit testatione interposita, quod liberorum [31] quærendorum caussa uxorem duxerit, postea filio filiave nato natave, & anniculo facto, possit apud Prætorem vel Præsidem provinciæ caussam probare, & fieri civem Romanum tam ipse, quam filius filiave ejus & uxor, scilicet si & ipsa Latina sit. nam si [32] uxor civis Romana sit, partus quoque civis Romanus est, ex senatusconsulto, quod auctore Divo Adriano factum est. §. 4. Iteratione [33] fit civis Romanus, qui post Latinitatem, quam acceperat, major triginta annorum, iterum [34] juste manumissus est ab eo, cujus ex jure Quiritium servus fuit. Sed huic concessum est ex senatusconsulto, etiam liberis [35] jus Quiritium consequi. §. 5. Militiam Quiritium accipit Latinus, si inter vigiles [36] Romæ sex annis militaverit, ex lege Visellia [37]. Præterea [38] ex senatusconsulto concessum est ei, ut si triennio inter vigiles militaverit, jus Quiritium consequatur. §. 6. Nave [39] Latinus civitatem Romanam accipit, si non [40] minorem quam decem millia modiorum navem fabricaverit, & Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto Divi [41] Claudii.

* 42 * *

TIT. IV.
DE [43] HIS QUI SUI JURIS SUNT.

§. 1. QUi juris sunt familiarum suarum principes [44], id est, paterfamiliæ, sitemque materfamiliæ [45]. §. 2. Qui matre quidem certa, patre autem incerto nati sunt [46], spurii appellantur.

TIT. V.
DE HIS QUI IN POTESTATE SUNT.

§. 1. IN potestate sunt liberi parentum ex [47] justo matrimonio nati.

§. 2. Justum [48] matrimonium est, si inter eos [49], qui nuptias contrahunt, connubium [50] sit, & tam masculus pubes quam fœmina potens [51] sit, & utrique consentiant [52]. si sui juris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt. §. 3. Connubium [53] est uxoris jure ducendæ facultas. §. 3. Connubium habent cives [54] Romani cum civibus Romanis: cum Latinis autem & peregrinis, ita si [55] concessum.

§. 5. Cum [56] servis nullum est connubium [57]. §. 6. Inter [58] parentes & liberos infinite cujuscunque gradus connubium non est. Inter cognatos autem ex transverso gradu, olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: nunc autem etiam ex tertio [59] gradu licet uxorem ducere. Si [60] tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, vel matertera, quamvis eodem gradu sit: eademque uxore: noverca, vel privigna, vel nurus, vel socrus nostra fuit, ducere non possumus. §. 7. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit incestum [61] matrimonium contrahit: ideoque liberi in potestate ejus non fiunt, sed quasi [62] vulgo concepti, spurii sunt. §. 8. Connubio [63] interveniente, liberi semper patrem [64] sequuntur: non interveniente connubio, matris conditioni accedunt, excepto eo, qui ex peregrino & cive Romana, peregrinus nascitur: quoniam lex Mensia ex alteutro peregrino [65] natum deterioris parentis conditionem sequi jubet.

§. 9. Ex [1] cive Romano & Latino Latinus nascitur, & ex libero & ancilla, servus: quoniam cum his casibus connubia non sint, partus sequitur matrem.

§. 10. In his qui jure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis [2] tempus spectatur. in his autem qui non legitime concipiuntur, editionis: veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit. Nam quamvis non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

TIT. VI.
DE DOTIBUS [3].

§. 1. DOs aut datur aut dicitur [4], aut promittitur [5]. §. 2. Dotem dicere [6] potest mulier [7], quæ nuptura est. & debitor mulieris, si jussu ejus dicat institutus [8]: parens mulieris virilis sexus per virilem sexum cognatione junctus, velut pater, avus paternus. Dare, promittere dotem omnes [9] possunt. §. 3. Dos aut profectitia dicitur, id est, quam [10] pater mulieris dedit [11]: aut adventitia, id est, quæ a quovis alio [12] data est. §. 4. Mortua in matrimonio muliere, dos a patre profecta, ad [13] patrem revertitur, quintis [14] in singulos liberos in infinitum relictis penes virum. Quod si pater non sit, apud maritum remanet.

§. 5. Adventitia [15] autem dos semper [16] penes maritum remanet, præterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuit: quæ dos specialiter receptitia [17] dicitur. §. 6. Divortio facto, si quidem sui juris sit mulier, ipsa habet actionem, id est, dotis repetitionem: quod si [18] in potestate patris sit, pater adjuncta filiæ persona habet actionem revera [19]. Nec [20] interest adventitia sit dos, an profectitia. §. 7. Post divortium defuncta muliere, heredi [21] ejus actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit. §. 8. Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die reddetur [22]: nisi si, ut præsens reddatur, convenerit. Reliquæ dotes statim redduntur. §. 9. Retentiones ex dote fiunt [23] aut propter liberos [24], aut propter mores [25], aut propter impensas [26], aut propter res donatas [27], aut propter res amotas [28]. §. 10. Propter liberos retentio fit [29], si culpa mulieris aut patris cujus in potestate est, divortium factum sit. Tunc enim singulorum liberorum nomine sextæ [30] retinentur ex dote: non plures quam tres sextæ [31] in retentione [32] sunt, non in petitione. §. 11. Dos quæ semel facta est [33], amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium fit [34]. §. 12. Morum nomine, graviorum quidem sexta [35] retinentur: leviorum item octava [36]. Graviores mores [37] sunt, adulteria [38] tantum: leviores, omnes reliqui. §. 12. Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote quæ a [39] die reddi debet. Ita propter majores mores [40] præsentem [41] dotem reddit: propter minores [42] senum mensum die. In ea autem quæ præsens reddi solet, tantum ex fructibus jubetur reddere, quantum in illa dote quadriennio redditur: quod repræsentatio [43] facit. §. 14. Impensarum species sunt tres [44]: aut enim necessariæ [45] dicuntur, aut utiles [46], aut voluptuosæ [47]. §. 15. Necessariæ sunt impensæ, quibus non factis dos [48] deterior [49] futura est: veluti si quis ruinosas [50] ædes refecerit.

§. 16. Utiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit: factis autem fructuosior [51] dos effecta est: veluti si vineta & oliveta fecerit.

§. 17. Voluptuosæ [52] sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret: neque factis, fructuolior effecta est: quod evenit in viridariis [53], & pictoriis [54] similibusque [55] rebus.

TIT. VII.
DE JURE DONATIONUM INTER [56] VIRUM ET UXOREM.

§. 1. INter [57] virum & uxorem donatio non [58] valet, nisi [59] certis ex caussis: mortis [60] caussa, divortii [61] caussa, servi manumittendi [62] gratia. Hoc amplius principalibus [63] constitutionibus concessum est mulieri, in hoc donare viro suo, ut is ab Imperatore, lato clavo [64], vel equo [65] publico, similive [66] honore [67] honoretur. §. 2. Si maritus divortii caussa res moverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur [68].

§. 3. Si maritus pro muliere se obligaverit [69]: vel in rem ejus impenderit [70]: divortio facto, eo nomine cavere [71] sibi solet stipulatione tribunitia [72].

§. 4. In potestate parentum sunt etiam ii liberi quorum caussa probata est, per errorem contracto matrimonio inter dispares [73] coniugis personas. Nam seu civis Romanus Latinam, aut peregrinam [74], vel eam, quæ Dediticiorum numero est quasi per ignorantiam [75] uxorem duxerit: sive civis Romana per errorem peregrino, vel ei qui Dediticiorum numero est, aut etiam si Latino ex lege Ælia [76] Sentia nupta fuerit, caussa probata, civitas redditur tam liberis quam parentibus, præter eos qui Dediticiorum numero sunt, & ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

TIT. VIII.
DE ADOPTIONIBUS [77].

§. 1. NOn [78] tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptivi. §. 2. Adoptio fit aut per populum [79], aut per Prætorem [80], vel Præsidem [81] provinciæ. Illa adoptio quæ per populum fit, specialiter arrogatio dicitur [82]. §. 3. Per populum [83], qui sui [84] juris sunt [85]. Per Prætorem [86] autem, filii familiæ [87] a parentibus dantur in adoptionem. §. 4. Arrogatio Romæ [88] tantum fit: adoptio autem, etiam [89] in provincia apud Præsidem. §. 5. Per Prætorem vel Præsidem provinciæ adoptari tam masculi quam fœminæ, & tam puberes quam impuberes possunt. Per populum vero Romanum, fœminæ quidem non arrogant [90]. Pupilli [91] antea quidem non [92] poterant arrogari: nunc autem possunt ex constitutione Divi Antonini. §. 6. Hi qui ge-

1. Dixi ad 40. *ff.* 7. 2. Dixi ad *l.* 1. *ff. eodem.* 3 *l.* 9. *ff. eodem.* 4 Statuliber vendi potest. *l.* 30. *ff. eod.* non tamen duris conditionibus in venditione onerandus est. *l.* 25. *ff. eod.* ne pacto heredis ejus conditio fiat durior. *l.* 33. *ff. eod.* ideoque nec alienatio, nec usucapio ei nocebit, quominus existente conditione libertatem consequatur. *l.* 13. *C. de testam. manum.* Quid si legatus fuit? cum sua caussa alienabitur. *l.* 45. *in fin. ff. de fideicomm. lib.* 5 Aut similibus successoribus. *l.* 27. *in fin. ff. eod.* 6 *l.* 3. §. 1. *ff. eod.* 7 Aut heredis tutorum & curatorum. *l.* 3. §. 10. *ff. eod.* 8 Cuivis denique. *d.* §. 10. 9 *l.* 43. *ff. de manumiss. testam.* Directo manumittitur, qui a nullo quam a testatore manumittitur. §. 2. *Instit. de singulis rebus per fideicommiss. relict.* 10 Jubeo, est verbum directum. 11 *l.* 16. *ff. de fideicomm. libert.* Quibus verbis fideicommittat, vid. §. *ult. Instit. de singul. reb. per fideicomm. relict.* Paul. *4. sentent.* 1. §. 6. 12 Rogo & fideicommito verbum obliquum. 13 Orcinus §. 2. *Instit. de singulis rebus per fideicommiss. relict.* 14 *l.* 3. §. 3. *ff. de legitim. tutorib. l. un.* §. 7. *in fin. C. de Latina libert. tollend.* χρηματισὰς Theoph. *ibid.* id est, Charontis seu nullius. *l.* 4. §. *ff. de bon. libert.* familiæ *l.* 48. *ff. de manumiss. testam.* Ea forma dici Cujacius putat, qua a Plutarcho in M. Antonio Charonitæ. Idem existimat, dici non male Horcinum, nam & Horcum quidam dixere, τὸ ὄργ@ν. 14 §. 2. *Instit. de singul. reb. per fideicommiss. relict.* 15 Puta pecuniam. 16 Ex hoc loco, puto initium leg. §. 24. *ff. de fideicomm. libert.* passive legendum esse, quod & sequentes *d. leg.* §. fatis ostendunt. 17 *l.* 16. *ff. de fideicommiss. libert.* Paul. 4. *sentent.* 3. §. 7. 18 Hoc abrogatum est. *l.* 6. *C. de fideicommiss. libert.* 19 Libertas æstimari non potest. 20 *l.* 50. *ff. de fideicommiss. libert. & ff. de ademptione libertatis.* 21 Vid. *l.* 35. *ff. de regul. jur.*

22 Latini fiebant ex lege Junia *Novell.* 78. Latinorum conditio hodie abrogata. *l. un. C. de Lat. libert. toll.* 23 Jus commercii & testamenti. 24 §. 2. *l. eod.* 25 §. 3. *l. eodem.* 26 §. 4. *l. eod.* 27 §. 5. *l.* 28 §. 6. *l.* 29 Hoc ut jus manumittuntur, fiunt cives ipsa manumissione. *d. l. un.* 30 Hoc hodie tabulatum *Novell.* 78. *ubi loquitur de statibus.* 31 §. 4. *in fin. l. eod.* dixi de ea re ad *l.* 220. *in fin. ff. de verb. sign.* adde & illud Isidori 9. *Etym* 8. Tres ob causas dicitur uxor. Prima est causa prolis. Græci quoque definiunt Matrimonium, conjunctionem viri & mulieris fecundum leges ἐπὶ γνησίοις παιδῶν σπορᾷ. Et Menander apud Clementem παῖδων σπορὰν τῶν γνησίων δίδωμι σοὶ γὰρ τὴν γαμετὴν συγκατοικῶ. adde Valerium 7. *c.* 7. Tacitum 7. Annali. 32 Ex matre, cive Romana, patre Latino, qui nascitur, civis Romanus est: antea fiebat Latinus *arg.* §. 8. *in fin.* §. *tit.* 5. 33 §. 1. §. *eodem. Novell.* 78. ubi de iteratione. Plin. 7. *epist.* 34 Latinus, si iterato manumissus fuerit, fiebat civis Romanus §. 1. §. *eod.* 1. Gajus 1. §. 5. *in fin.* 35 §. 3. §. *eod.* 36 Nocturni vigiles, militare censentur. dixi ad *l.* 8. §. 4. 6. *ff. de excus. tut.* 37 Lata anno 763. rogante Visellio Varrone. vid. *C. ad l. Visellian.* 38 Id est, postea. 39 Non est mirum privilegia dari navium ædificatoribus. Navis enim exercitio ad summam reipublicæ pertinet. *l.* 1. §. 20. *ff. de exercitoria act.* adde & aliud privilegium navis ædificatori datum ex *l.* 5. *l.* 6. *ff. qui potiores in pignore. Novell.* 97. *c.* 2. 40 Magna capacitas navis fuit. Senatoribus olim non licuit lege lata a Q. Claudio Tribuno plebis, navem maritimam majorem 300. amphorarum habere. Livius *libro* 21. qua de re dixi ad *l.* 3. *ff. de vacatione muner.* 41 Suetonius *in Claudio* 18. *in fin.* Naves mercaturæ caussa fabricantibus magna commoda constituit. & *c.* 19. ἐσπιμὶς (quæ naves mercaturæ caussa fabricarent,) jus tribuit quatuor liberorum. 42 Defunt in hoc fragmento hæc capita. De ædificio, de pistrino & de ea quæ ter enixa *arg.* §. 1. §. *eod.* 43 Vid. *1. Instit.* §. 1. *ff.* 6. Cap. 3. 44 Quasi diceret, Non sunt in alterius familia, sui juris sunt, *l.* 4. *ff. hoc tit.* puta morte parentum. tunc enim singuli liberi, singulas familias inchoant, jure saltem, etiamsi fint pupilli *l.* 195. §. 2. *ff. de verb. sign.* ac fine matrimonio & liberis. Tertullianus *in libro de veland. virginib.* Materfamilias est, licet virgo: paterfamilias, licet investitis, novarumque familiarum principes atque duces esse possunt. Festus *in voce Familia.* Quod patresfamilias, quam domini familiæ potius appellantur ratione non, servus enim titus est eorum nomen patris, quam domini. Tertull. *in Apologet.* Seneca 6. *epist.* Macrob. 1. *Saturnal.* 11. Martial. 1. *Epigr.* 45 Ea familiæ suæ & caput & finis est. *l.* 195. *in fin. ff. de verb. signific.* 46 Ita dicuntur παρὰ τὴν σπορὰν, id est, a fatione. *l.* 23. *ff. de flatu hom.* quasi σπορόδην seu sparsim concepti: vel a literis Latinis S. P. quasi fine parte. Theoph. §. ὁ δὲ νὸς ἐκ ἐκκοίτου. quam postremam originem probat Cajus 4. §. 8. *in fin. & Martianus l.* 25. *in fin. ff. de captivis.* Utramque originem assumit Tribonianus §. 12. *Instit. de nupt.* dum vult spurios dici κατὰ φύσιν, & παρὰ τὴν σπορὰν. Festus nothum appellit spurio parte natum. Σπορὰς νόθος a Plutarcho joculari dicto appellatur. quasi matris filius. Muliebrem enim naturam veteres spurium vocarunt 9. Isid. 5. σπορὰν Plutarch. *in problem.*

47 *l.* 3. *ff. de his, qui sui.* 48 Legitimum Cajus 4. §. 1. fecundum præcepta legum *Instit. de nupt.* 49 Id est, inter eives. Legitimæ enim nuptiæ funt, si Romanus Romanam ducat. Cajus 4. §. 1. 50 Quid sit connubium, vid §. 3. 4. 51 Id est, pubes. Masculus pubes esse debet, virgo viripotens. *Instit. de nupt. l.* 13. *ff. de verb. sign. l.* 101. *ff. de cond. & dem. l.* 30. *ff. quando dies legati. l.* 5. §. 2. *ff. quib. ex caus. in poss.* nubilis ætatis, *l.* 10. *ff. de cond. & demon.* major ann. 12. *l.* 4. *ff. de ritu nuptiar.* ἐφηβῶν, παρθένων. 2. *Ecl.* 2. 13. 52 Tria requiruntur in justo matrimonio. Primum ut qui contrahunt sint cives Rom. §. *cap. ibi, connubium:* ut sint puberes §. *c. ibi, potens:* Tertio ut consentiant, si sint sui juris: vel parentes eorum, si in potestate *ut hic: & l.* 2 *ff. de ritu nuptiar. Instit. de nupt.* Quintum Cajus addidit, nuptias *a.* §. 1. quo vocabulo, ut opinor, ritum solennem intelligit. vid. *l.* 24. *C. de nupt.* 53 Quidam scribunt, Connubium per unicum n. 54 Isidor. 10. *Etym. ult.* addit æquales. eo sensu, Connubium esse, cum æquales nuptiis coeunt ut puta cives Rom. pari utique dignitate. Idem receptum aliquando fuit ab Atheniensibus apud quos lege Periclis pro nocho habebatur qui natus non fuisset ex duobus Atheniensi. vid. Denosth. *in orat. xara Νεαιρ.* 55 Boetius *in Topica.* Non omnibus erat connubium cum Romanis, nec erant nuptiæ jure contractæ, quæ non aut inter civem Romanum, civemque Romanam inibantur, aut cui princeps, populusve civitatem vel connubium permisisset. eo scil. modo in potestatem parentum liberi redigantur. Hæc ille. sic Hermicis permissum, Anaginnis adempturn connubium Livius *lib.* 9. 56 Cum an illis *l.* 3. *C. de incestis.* inter servos & liberos Paul. 2. *sentent.* 19. §. 3. quid ergo? contubernium fuit. *l.* 14. §. 3. *ff. de ritu nuptiar.* 57 Est tamen inter servos cognatio, *Instit. de servitil cognat. l.* 10. §. 5. *ff. de gradib.* & quidem talis, ut inter ascendentes & descendentes impediantur nuptiæ. Servius enim cognatio impedimento nuptiis est. §. 10. *Instit. de nupt. l.* 8. *l.* 14. §. 2. *ff. de ritu nuptiar.* Est igitur connubium inter servos? Non est. Quotics connubium negamus esse inter servos, hoc intellige, Natos ex ejusmodi conjunctione cives non esse, pereque civium non fui, nec esse in parentum suorum potestate servos esse *l.* 3. *C. de incestis:* & tamen quibus in negotiis summus pudor, furamque honestas esse debet (ut in nuptiis *d.* §. 2.) non parcimus his nominibus: ut ita fit cognatio etiam inter servos, *d.* §. 5. *l.* 14. §. 2. 3. *ff. de ritu nuptiar.* Sic conniventibus oculis servos dicimus habere bona propria, *l.* 4. §. 1. *ff. de manumissionib.* & qualistcumque facere. Plin. 8. *epist.* 16. Permitto servos quoque testamenta facere, eaque ut legitima custodio. mandant, rogantque, quod visum est, parco oculis, res suas dividunt, donant, relinquunt, duntaxat intra domum. Nam servis respublica quædam & quasi civitas, domus est. 58 *l.* 17. *C. de nuptiis.* 59 Cujacius legit quarto. 60 Locus est corruptus, quem ita Cujacius restituit, sed tamen fratris aut sororis filiam, neptemque eorum, quamvis eodem gradu sit: amitam vel materteram, eamque uxorem, quæ noverca vel privigna, vel nurus vel socrus nostra fuit, ducere non possumus. Hæc ille. Fratris vel sororis neptem (& sic deinceps) duci non posse constat, etiamsi quarto gradu, §. 3. *Instit. de nupt.* Multo minus filiam fratris, quæ est tertio gradu. Cajus 4. §. 3. Quid amitini, vel consobrini inter se? pure veteri, hæ personæ jungi inter se non poterunt. Cajus 4. §. 6. Possunt hodie, novis constitutionibus. §. 4. *Instit. de nupt. l.* 19. *C. de nupt.* 61 Incesti appellatio hic latissime extenditur. vid. *C. de incestis.* 62 Ut vulgo concepti spurii dicuntur. *ris.* 4. §. 2. 3. ita ex incestis nuptiis nati. 63 Quod quid esset, dictum est. §. 3. *d.* §. *eod.* 64 Id est, patris conditionem. 65 Natus patre & matre civibus Romanis, civis est, *ut hic:* peregrino & cive Romana, vel ex cive Romano & peregrina, peregrinus est, id est, non est civis, *ut hic*, nisi per errorem nuptiæ contractæ doceantur. *tit.* 17. §. 4. *l.* 3. *eod.* ex cive & Latina, Latinus fiebat lege Mensia §. 9. *l.* 3. Adriani constitutione civis. *tit.* 3. §. 3. *in fin.* §. *eod.* ex libero & ancilla, servus est. *d.* §. 9. natus vulgo, matrem sequitur. *l.* 1. *in fin. ff. ad municipalem.* ut de is, qui illegitimo matrimonio, nisi lex specialis aliud indicat. *l.* 26. §. 2. *ff. de pactis dotalib.* dotem pertinuisse prius ad liberos desunt: ab his, ad maritum: nisi maritus suo jure in favorem patris defunctæ expresse renunciaffet. Sed præstat Martini opinionem defendere liberorum favore, eoque magis, quod usu fit recepta, Accurf. ad *l.* 4. *C. solut.* Bald. *ad l. post dotem* 40. *ff. soluto:* Ferrariens. *in forma libelli, quæ uxor agit ad dotem* 33. *in verbo dictæ domina num.* 1. adde Antonium Fabrum 1. *conjectur.* 16. 14 Nota de quintæ retentione. Sextæ retentionis fit mentio in §. 10. 7. utraque abrogata *l. un.* §. 5. *vers. Sileat ob liberos retentis C. de rei ux. act.* 15 Adventitia dos ea est, quæ ab alio quam parente constituitur. *l.* 5. §. 3. *vers. extraneum. C. de rei ux. act.* 16 Id est, five fint liberi, five non fint.

17 Dixi *l.* 31. §. 2. *ff. de mort. caus. donat.* 18 *l.* 2. §. 1. *ff. soluto.* 19 Actionem rei uxoriæ. ita emendat *Cujac.* 20 Imo interest. *d.* §. 1. 21 *l.* 57. *ff. soluto.*

22 Hic paragraphus abrogatur. Nam hodie res mobiles, fe moventes, incorporales dotales, intra annum redduntur: res foli, illico, *l. un.* §. 7. *vers. exactio autem dotis C. de rei ux. act.*

23 Hic paragraphus abrogatus est *l. un. C. de rei ux. act.* §. 5. 24 *d.* §. 5. *vers. sileat ob liberos retentio.* 25 *d.* §. 5. *vers. quid enim opus est inducere ob mores retentionem.*

26 *d.* §. 5. *vers. sed nec ob impensas.* 27 *d.* §. 5. *vers. vel ex qua caussa ob res donatas:* adde *l.* 1. §. 3. *ff. de dote prælegata.* 28 *d.* §. 5. *vers. sed nec retentio ob res amotas.*

29 Hodie non fit *d.* §. 5. *vers. sileat ob liberos retentio.* 30 Nota de sextæ retentione. Retentionis quintæ fit mentio §. 4. §. *eod.* utraque retentiones abrogatæ sunt *d.* §. 5. *vers. sileat ob liberos.* 31 Id est, non plus dimidia. nam sex sextæ fuerant integrum.

§. 9. Ex [1] cive Romano & Latino Latinus nascitur, & ex libero & ancilla, servus: quoniam cum his casibus connubia non sint, partus sequitur matrem.

§. 10. In his qui jure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis [2] tempus spectatur. in his autem qui non legitime concipiuntur, editionis: veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit. Nam quamvis non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

TIT. VI.
DE DOTIBUS [3].

§. 1. DOs aut datur aut dicitur [4], aut promittitur [5]. §. 2. Dotem dicere [6] potest mulier [7], quæ nuptura est. & debitor mulieris, si jussu ejus dicat institutus [8]: parens mulieris virilis sexus per virilem sexum cognatione junctus, velut pater, avus paternus. Dare, promittere dotem omnes [9] possunt. §. 3. Dos aut profectitia dicitur, id est, quam [10] pater mulieris dedit [11]: aut adventitia, id est, quæ a quovis alio [12] data est. §. 4. Mortua in matrimonio muliere, dos a patre profecta, ad [13] patrem revertitur, quintis [14] in singulos liberos in infinitum relictis penes virum. Quod si pater non sit, apud maritum remanet.

§. 5. Adventitia [15] autem dos semper [16] penes maritum remanet, præterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuit: quæ dos specialiter receptitia [17] dicitur. §. 6. Divortio facto, si quidem sui juris sit mulier, ipsa habet actionem, id est, dotis repetitionem: quod si [18] in potestate patris sit, pater adjuncta filiæ persona habet actionem revera [19]. Nec [20] interest adventitia sit dos, an profectitia. §. 7. Post divortium defuncta muliere, heredi [21] ejus actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit. §. 8. Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die reddetur [22]: nisi si, ut præsens reddatur, convenerit. Reliquæ dotes statim redduntur. §. 9. Retentiones ex dote fiunt [23] aut propter liberos [24], aut propter mores [25], aut propter impensas [26], aut propter res donatas [27], aut propter res amotas [28]. §. 10. Propter liberos retentio fit [29], si culpa mulieris aut patris cujus in potestate est, divortium factum sit. Tunc enim singulorum liberorum nomine sextæ [30] retinentur ex dote: non plures quam tres sextæ [31] in retentione [32] sunt, non in petitione. §. 11. Dos quæ semel facta est [33], amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium fit [34]. §. 12. Morum nomine, graviorum quidem sexta [35] retinentur: leviorum item octava [36]. Graviores mores [37] sunt, adulteria [38] tantum: leviores, omnes reliqui. §. 12. Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote quæ a [39] die reddi debet. Ita propter majores mores [40] præsentem [41] dotem reddit: propter minores [42] senum mensum die. In ea autem quæ præsens reddi solet, tantum ex fructibus jubetur reddere, quantum in illa dote quadriennio redditur: quod repræsentatio [43] facit. §. 14. Impensarum species sunt tres [44]: aut enim necessariæ [45] dicuntur, aut utiles [46], aut voluptuosæ [47]. §. 15. Necessariæ sunt impensæ, quibus non factis dos [48] deterior [49] futura est: veluti si quis ruinosas [50] ædes refecerit.

§. 16. Utiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit: factis autem fructuosior [51] dos effecta est: veluti si vineta & oliveta fecerit.

§. 17. Voluptuosæ [52] sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret: neque factis, fructuolior effecta est: quod evenit in viridariis [53], & pictoriis [54] similibusque [55] rebus.

TIT. VII.
DE JURE DONATIONUM INTER [56] VIRUM ET UXOREM.

§. 1. INter [57] virum & uxorem donatio non [58] valet, nisi [59] certis ex caussis: mortis [60] caussa, divortii [61] caussa, servi manumittendi [62] gratia. Hoc amplius principalibus [63] constitutionibus concessum est mulieri, in hoc donare viro suo, ut is ab Imperatore, lato clavo [64], vel equo [65] publico, similive [66] honore [67] honoretur. §. 2. Si maritus divortii caussa res moverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur [68].

§. 3. Si maritus pro muliere se obligaverit [69]: vel in rem ejus impenderit [70]: divortio facto, eo nomine cavere [71] sibi solet stipulatione tribunitia [72].

§. 4. In potestate parentum sunt etiam ii liberi quorum caussa probata est, per errorem contracto matrimonio inter dispares [73] coniugis personas. Nam seu civis Romanus Latinam, aut peregrinam [74], vel eam, quæ Dediticiorum numero est quasi per ignorantiam [75] uxorem duxerit: sive civis Romana per errorem peregrino, vel ei qui Dediticiorum numero est, aut etiam si Latino ex lege Ælia [76] Sentia nupta fuerit, caussa probata, civitas redditur tam liberis quam parentibus, præter eos qui Dediticiorum numero sunt, & ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

TIT. VIII.
DE ADOPTIONIBUS [77].

§. 1. NOn [78] tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptivi. §. 2. Adoptio fit aut per populum [79], aut per Prætorem [80], vel Præsidem [81] provinciæ. Illa adoptio quæ per populum fit, specialiter arrogatio dicitur [82]. §. 3. Per populum [83], qui sui [84] juris sunt [85]. Per Prætorem [86] autem, filii familiæ [87] a parentibus dantur in adoptionem. §. 4. Arrogatio Romæ [88] tantum fit: adoptio autem, etiam [89] in provincia apud Præsidem. §. 5. Per Prætorem vel Præsidem provinciæ adoptari tam masculi quam fœminæ, & tam puberes quam impuberes possunt. Per populum vero Romanum, fœminæ quidem non arrogant [90]. Pupilli [91] antea quidem non [92] poterant arrogari: nunc autem possunt ex constitutione Divi Antonini. §. 6. Hi qui ge-

fi Galli apud peregrinas gentes morentur, ibique liberos suscipiant, fruentur enim ejus liberi jure Gallico, si tamen apud fœderatos Galliæ populos eos susceperint. *l.* 32. *ff. de jure fisci. l.* 7. *ff. de captivis:* ideoque nolum hereditatis paternæ dominium retinebunt. *d. l.* 7. sed & heredes poterunt infitiui. *d. l.* 32. *in fin.* 1 Dixi §. 8. §. *eod.* 2 Mulier quæ libera vel concepit, vel utero libera partum gestavit, vel libera peperit, liberum perit. vel ita, Cujus mater libera fuerit vel conceptionis vel partus vel intermedio tempore, liber nascitur. *l.* 5. §. 1. *ff. de statu hom.* Paul. 2 *sent.* 24. §. 1. 2. 3. Censetur autem libera, quæ manumitti debuit, nec est manumissa. *l.* 1. §. 1. *ff. de suis & legit. hered.* Paul. *ibid.* §. 4. Ad eundem modum conceptus ex concubinatu, natus in matrimonio, fit legitimus *Novell.* 7. Tentari potest, cum esse civem Romanum, qui patre cive conceptus est, licet patre postea peregrino nascatur: & nobilem, qui tempore conceptionis, patrem nobilem habuerit, quantumvis postea pater nobilitatem amiserit.

3 2. Paul. 21. 3 *C. Theod.* 13. §. 5 *C.* 11. *de dotis promissione.* 4 Vid. §. 2. *in principio.* 5 Vid. §. 2. *in fin.* aut datur *l.* 2. *C. Theod. de incestis.*

6 Dotis dictio *l.* 3. *C. Theod. eodem.* solenniter fiebat *d. l.* 2. id est, solennibus verbis. Hodie qualiacunque verba fufficiunt *l.* 6. *C. de dotis promiss.* Doti dicere veteres dicebant, cujus forte loco Tribonianus hanc formulam usurpavit, Doti promittere. vid. *l.* 79. *ff. de jure dot.*

7 Non perfonæ tantum poterant doti dicere, a Cajus 9. §. 4. mulier nuptura, *ut hic*, procurator specialis. 7. *eod.* parens nupturæ. 7. *eod.* Dotem vero promittere poterant omnes, cujuscumque sexus & conditionis. *l.* 41. *ff. de jure dot.* 8 Id est, constitutus.

9 *d. l.* 41. 10 *l.* 5. *ff. de jure dot.* 11 Per se vel per alium. *d. l.* 5. §. 1. & breviter non pro profectitia, fed parentum nomen dotem profectitiam facit. *d. l.* 5. §. 1.

12 *d. l.* 5. §. 9. etiam matre. *d.* §. 9. 13 Nobilis est quæstio, & a multis agitata. Ad dotem profectitia (de adventitia dicam. §. 5. 7.) mortua muliere revertitur. Paucis ita definio, dotem profectitiam morte mulieris ad eius patrem reverti, *ut hic: d. l.* 17. *ff. de SC. Macedon. l.* 5. §. 13. *ff. de jure dotium.* five filiafamilias fuit. *l.* 4. *C. soluto:* five materfamilias ut Theodorus Græcus interpres adnotavit. ad *d. l.* 4. Hic difficiles occurrunt quæstiones. Quid si non morte fed divortio matrimonium diffolvatur? fi filiafamilias fit, ad patrem revertitur: ad eam tamen recuperandam fine confenfu filiæ agere non poteft. *l.* 34. *ff. soluto. l.* 14. *ff. ad l. Falcid. l.* 34. §. 6. *ff. de solutionib. l.* 2. *l.* 7. *in fin. C. hoc tit.* Si emancipata, uno casu ad patrem revertitur. *l.* 7. *ff. de conditionib.* puta fi ideo filia divertit ut maritum lucro dotis afficeret, patrem detraudaret. *l.* 5. *ff. de divort. l.* 59. *ff. soluto:* Quid fi capta ab hostibus? perinde dicendum est ac fi nupta decefsiffet. Ideoque dos ad patrem revertitur. *l.* 10. *ff. soluto.* Quid fi mortua liberos reliquit? Bulgarus dotem ad patrem filiæ reverti existimat. Martianus contra: cujus opinio communi interpretum fententia defenfa eft. Accurf. *ad l.* 4. *C. soluto.* Num ex jure Romano? jure veteri non puto. hic enim dos profectitia ad patrem filiæ revertitur, quintis in fingulos liberos relictis penes virum: fi pater non fit, apud maritum remanet. adde *l.* 6. *ff. de jure dot.* 9. *Eclog.* 1. *c.* 3. Scio tamen fubtiliter quædam dici in contrarium fententiam poffe, quale eft illud, Dotis repetitionem patri competere, mortua in matrimonio puella. *l.* 17. *ff. de SC. Macedon.* ergo, a contrario, fi non puella, id eft, non